

**ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРОФЕСОР
М.С. БОКАРИУС - ФУНДАТОР СУЧАСНОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ: ДО
150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ**

В.М. Лисовий, В.О. Ольховський, Ю.М. Кравченко¹, В.В. Бондаренко

Харківський національний медичний університет,
Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи¹

Клінічна та
експериментальна
патологія Т.18, №2
(68). С.163-167.

DOI:10.24061/1727-
4338.XVIII.2.68.2019.258

E-mail: rektor@
knmu.kharkov.ua

Резюме. У 215-річній історії Харківської вищої медичної школи нараховується багато славних імен, які зробили вагомий внесок у становлення і розвиток різних галузей вітчизняної та світової медичної науки. Одним із них, без сумніву, є заслужений професор Микола Сергійович Бокариус - відомий діяч вищої освіти України, видатний вітчизняний вчений судовий медик та криміналіст, реформатор і організатор вищої медичної освіти, сучасної судово-медичної служби та судової експертизи в Україні; талановитий педагог, лінгвіст та просвітник; один із засновників післядипломної медичної освіти в Україні; ініціатор та організатор Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду. Ця стаття присвячена 150-річчю від дня його народження.

Ключові слова: М.С. Бокариус, біографія, судово-медична експертиза, криміналістика

Клиническая и
экспериментальная
патология Т.18, №2
(68). С.163-167.

**ЗАСЛУЖЕННИЙ ПРОФЕСОР М.С. БОКАРИУС - ОСНОВАТЕЛЬ СОВРЕМЕННОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ И
КРИМИНАЛИСТИКИ: К 150-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ**

В.М. Лисовий, В.А. Ольховський, Ю.М. Кравченко, В.В. Бондаренко

Резюме. В 215-летней истории Харьковской высшей медицинской школы насчитывается много славных имен, которые сделали весомый вклад в становление и развитие различных отраслей отечественной и мировой медицинской науки. Одним из них, несомненно, является заслуженный профессор Николай Сергеевич Бокариус - известный деятель высшего образования Украины, выдающийся отечественный ученый судебный медик и криминалист, реформатор и организатор высшего медицинского образования, современной судебно-медицинской службы и судебной экспертизы в Украине; талантливый педагог, лингвист и просветитель; один из основателей последипломного медицинского образования в Украине; инициатор и организатор Первого Всеукраинского судебно-медицинского съезда. Данная статья посвящена 150-летию со дня его рождения.

Ключевые слова: М.С. Бокариус, биография, судебно-медицинская экспертиза, криминалистика

Clinical and
experimental
pathology. Vol.18,
№2 (68). P.163-167.

**HONOURED PROFESSOR M.S. BOKARIUS - THE FOUNDER OF MODERN NATIONAL
FORENSIC MEDICAL EXAMINATION AND CRIMINALISTICS: TO THE 150TH
ANNIVERSARY OF THE BIRTH**

V.M. Lisovyi, V.O. Ol'hovskiy, Yu.M. Kravchenko, V.V. Bondarenko

Abstract. In the 215-year history of Kharkiv Higher Medical School there are many glorious names that have made a significant contribution to the formation and

development of various branches of domestic and world medical science. One of them is, undoubtedly, the Honoured Professor Nikolai Serheevich Bokarius, a well-known figure of higher education in Ukraine, a prominent national scientist, forensic medical man and criminalist, a reformer and organizer of higher medical education, modern forensic medical service and forensic expertise in Ukraine; a talented teacher, linguist and educator; one of the founders of the postgraduate medical education in Ukraine; initiator and organizer of the First All-Ukrainian Forensic Medical Congress. This article is dedicated to the 150th anniversary of his birth.

Key words: *M.S. Bokarius, biography, forensic medical examination, criminalistics.*

У 215-річній історії Харківської вищої медичної школи нараховується багато славних імен, які зробили вагомий внесок у становлення і розвиток різних галузей вітчизняної та світової медичної науки. Одним із них, без сумніву, є заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус (рис.) - відомий діяч вищої освіти України, видатний вітчизняний вчений судовий медик та криміналіст, реформатор і організатор вищої медичної освіти, сучасної судово-медичної служби та судової експертизи в Україні; талановитий педагог, лінгвіст та просвітитель; один із засновників післядипломної медичної освіти в Україні [1-6].

Микола Сергійович народився 19 березня (за старим стилем) 1869 року в сім'ї вчителя Одеської чоловічої гімназії. У 1895 році він з відзнакою закінчив медичний факультет Імператорського Харківського університету та був обраний на посаду позаштатного ординатора факультетської хірургічної клініки (керівник - професор В.Ф. Грубе), де займався патологоанатомічним та патогістологічним дослідженням клінічного матеріалу. У 1897 році М.С. Бокаріуса обирають на посаду помічника прозектора кафедри судової медицини медичного факультету Харківського університету, якою керував професор Феодосій Олексійович Патенко [1]. У 1901 році Микола Сергійович стає прозектором кафедри, а у 1902 році при Московському університеті успішно захищає докторську дисертацію "Кристаллы Флоранса, их химическая природа и судебно-медицинское значение". У 1903 році М.С. Бокаріус обирається на посаду приват-доцента, а у 1910 році - на посаду завідувача вказаної кафедри. У тому ж році він отримує вчене звання професора. З 1905 р. Микола Сергійович почав викладати судову медицину на юридичному факультеті університету.

Педагогічна діяльність М.С. Бокаріуса визначалась невпинним прагненням до удосконалення навчального процесу. Він ґрунтовно перебудовує навчальний процес на кафедрі. Із пасивного слухача студент стає активним та самостійним учасником педагогічного процесу. Це здійснювалось шляхом запровадження самостійної роботи студентів, максимальною наочністю викладання, наближенням лекцій та семінарських занять до потреб практичної експертної діяльності. Микола Сергійович підготував та видав близько 20 посібників (методичних вказівок) до практичних занять з судової медицини. Лекції М.С. Бокаріус читав на високому науковому рівні, оскільки неодноразово знайомився з викладанням судової медицини на кафедрах різних університетів Європи: у Берліні, Лейпцигу, Відні. У своїй педагогічній діяльності він керувався глибокою любов'ю та

повагою до студентів, неодноразово підкреслював, що девізом його життя є слова: "Ми для студентів, а не студенти для нас" [2].

У 1913 р. під керівництвом проф. М.С. Бокаріуса збудований новий окремий будинок для кафедри судової медицини Імператорського Харківського університету з приміщенням (моргом) для судово-медичних розтинів трупів (за адресою вул. Сумська, 41 - поряд з сучасним майданом Свободи). Враховуючи високий науковий рівень проведення судово-медичних експертиз на кафедрі під керівництвом професора М.С. Бокаріуса, його особистий авторитет, обладнання та достатні площі приміщень, кафедра у подальшому була перейменована в Інститут судової медицини Імператорського Харківського університету. Це був перший інститут серед подібних у всій Російській імперії.

Після жовтневого перевороту 1917 р. у Харкові, починаючи з 1919 р., створюється державна судово-медична експертиза за типом посадової, а саме: 24 грудня 1919 року затверджується посада Старшого міжрайонного судово-медичного експерта. У січні 1920 року ця посада реформується в Губернського судово-медичного експерта при Харківському губернському відділі охорони здоров'я. У цьому ж році в Харкові, який на той час фактично став столицею УРСР, на базі Інституту судової медицини Харківського університету, при Народному комісаріаті охорони здоров'я України створений судово-медичний відділ. Це стало початком організації державної судово-медичної служби в цілому на Україні. Судово-медичний відділ очолив професор Бокаріус Микола Сергійович, який став, таким чином, першим керівником судово-медичної служби України. Крім того, у 1920 р. проф. М.С. Бокаріус стає деканом медичного факультету університету [1,3].

У 1921 р. при Харківському губернському відділі охорони здоров'я створюється Судово-медична лабораторія (прообраз сьогоденного Обласного бюро судово-медичної експертизи). Науковим керівником лабораторії на громадських засадах став професор М.С. Бокаріус (очоловав її до 1925 р.). У 1922 році Судово-медичний відділ Народного комісаріату охорони здоров'я ліквідується і замість нього при лікувальному відділі комісаріату створюється Судово-медичний стіл. Проф. М.С. Бокаріус не розділяє ці перетворення і залишає роботу в Наркомздраві, продовжуючи наукове керування Харківською обласною судово-медичною лабораторією.

15 жовтня 1923 р. Судово-медичний стіл скасовується. При організаційному відділі Наркомздраву створюється Головна судово-медична інспектура з безпосе-

реднім підпорядкуванням її Наркомові охорони здоров'я України. Очолив Інспектуру проф. М.С. Бокаріус (керував нею до 1926 р.). У 1923 р. також при безпосередній участі проф. М.С. Бокаріуса в Харкові створюється Кабінет наукової судової експертизи, який він і очолив. У цьому ж році він також очолив науково-технічний відділ Харківського карного розшуку, а з 1924 р. став консультантом Головного управління міліції та розшуку Наркомату внутрішніх справ України. У 1925 р. Кабінет наукової судової експертизи реорганізується в Інститут науково-судових експертиз, а проф. М.С. Бокаріус стає його незмінним директором до своєї смерті[4,5].

У лютому 1925 р. вперше в Україні проф. М.С. Бокаріус організував та провів у Харкові спеціальні шеститижневі курси з підготовки лікарів-експертів для Харківської та інших губерній України. У квітні цього ж року уряд України присвоїв проф. М.С. Бокаріусу, одному з перших серед професорів України, Почесне вчене звання "Заслужений професор УРСР".

У період з 13 по 17 травня 1925 року у місті Харкові відбувся Перший Всеукраїнський судово-медичний з'їзд, ініціатором та організатором якого став заслужений професор М.С. Бокаріус. У роботі з'їзду брали участь 27 делегатів з різних куточків України, серед яких були 17 судово-медичних експертів. Проведення з'їзду було зумовлене обставинами того часу, оскільки в цей період накопичилось багато організаційних проблем в судово-медичній експертизі України, вирішення яких потребувало громадських слухань і ухвалень. На цьому з'їзді визначено пріоритетні напрямки розвитку теорії та практики судової медицини. Головна мета проведення Першого Всеукраїнського судово-медичного з'їзду полягала, в першу чергу, у реформі судово-медичної служби УРСР. Під час з'їзду делегатом Е.Ф. Розвадовським, співробітником Наркомюсту, поставлено питання про створення Інституту кримінології та судово-медичної експертизи та про перехід судово-медичних установ в систему Наркомюста. Більшість делегатів з'їзду, у тому числі проф. М.С. Бокаріус, підтримали цю ініціативу та ухвалили відповідне рішення. Цей крок був обумовлений тим, що в системі Наркомздрава не було жодної можливості підняти судово-медичну експертизу на необхідний високий рівень, а відношення Наркомздрава до інтересів і потреб судово-медичної експертизи було, м'яко кажучи, "неуважним". Питання про перепорядкованість судово-медичної служби Наркомюсту не було новим. Воно неодноразово піднімалось як до революції 1917 року, так і після неї, у 1919 році, але у кожному випадку позитивного рішення не отримувало [3-6].

Історія мала повторення і цього разу. Судово-медична служба залишилась в системі Наркомздрава, а проф. М.С. Бокаріус у 1926 році залишив свою роботу в Наркомздраві і сконцентрував свою роботу на посаді директора Інституту науково-судових експертиз (нині ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса) та на посаді завідувача кафедри судової медицини Харківського медичного інституту (нині - кафедра судової медицини, медичного правознавства ім. засл. проф. М.С. Бока-

ріуса ХНМУ).

Одним із рішень, ухвалених з'їздом, було перейменування назви "судовий лікар-експерт" на іншу назву - "судовий медик". На думку проф. М.С. Бокаріуса, "судово-медичний експерт" - це особа, що залучається правоохоронними органами для проведення судово-медичних експертиз, а "судовий медик" - поняття більш ширше, це особа, яка залучається не тільки для проведення судово-медичних експертиз, а й бере безпосередню участь у наукових дослідженнях, навчальному процесі тощо. Виконуючи велику педагогічну роботу та вважаючи себе, у першу чергу, педагогом, М.С. Бокаріус розумів, що викладацька робота може бути плідною лише за умови поєднання її з науково-дослідною діяльністю. Особливу його увагу приваблював розділ судової медицини стосовно дослідження речових доказів. У 1910 році він видає посібник "Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств". Справі становлення та розвитку судово-медичної експертизи також служили його капітальні підручники та монографії: "Краткий курс судебной медицины" (1911 р.), "Судебная медицина в изложении для юристов" (1915 р.), "Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании" (1925 р.), "Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его" (1929 р.), "Судебная медицина для медиков и юристов" (1930 р.).

У 1926 р. за редакторством М.С. Бокаріуса вперше в Україні став видаватися науковий журнал "Архив криминологии и судебной медицины", що містив реферати статей на багатьох мовах країн Європи та Америки. Протягом 1926-1927 рр. вийшло 5 його номерів, які розповсюджувалися майже по всій Європі та країнах Америки. М.С. Бокаріус був також членом редколегії журналу "Вопросы криминологии и научно-судебной экспертизы", який почав видаватися у Харкові з 1931 р.

Заслужений проф. М.С. Бокаріус був членом Вчених рад Наркоматів освіти та здоров'я України; членом-кореспондентом товариства судової медицини та кримінології Сан-Пауло (Бразилія) та членом Всесвітнього есперантського союзу лікарів (Брюссель-Бельгія). У цілому він виконав та опублікував близько 50 фундаментальних наукових робіт, також був редактором журналу "Питання криміналістики та науково-судової експертизи". Надзвичайно великою була також експертна робота М.С. Бокаріуса - близько 5000 експертних досліджень різноманітних речових доказів та понад 3000 судово-медичних розтинів трупів.

Отже, весь життєвий шлях Миколи Сергійовича - це почесний шлях вченого, практика і громадського діяча, який творчо розвивав кращі традиції своїх учителів, шлях, що дав йому світове ім'я. Фундаментальні праці і експериментальні роботи М.С. Бокаріуса з різних питань судової медицини та криміналістики до цього часу є міцним науковим підґрунтям для сучасної вітчизняної судово-медичної експертизи та криміналістики. Заслужений професор М.С. Бокаріус підняв судову експертизу України на європейський та світовий рівень. Усі

наступні покоління судово-медичних експертів України успішно розвивають судово-медичну науку, експертизу та криміналістику на створеному ним науковому фундаменті. Враховуючи неоцінений вклад Заслуженого професора М.С. Бокаріуса в становлення та розвиток Харківської наукової медичної школи, рішенням Вченої ради Харківського національного медичного університету від 26 травня 2016 року (протокол №6), на підставі Статуту університету кафедри судової медицини, медичного правознавства, присвоєно почесне ім'я Заслуженого професора Бокаріуса Миколи Сергійовича (Наказ ректора університету №229 від 01.08. 2016 р.). Сьогодні ми з гордістю згадуємо та шануємо славетний 150-річний ювілей з дня народження видатного вченого М.С. Бокаріуса, який поєднав дві вищі наукові школи Харкова - медичну та юридичну. Це - людина-легенда. Це людина, що віддала все своє життя служінню новому на той час напрямку медичної науки - судовій медицині у поєднанні її з криміналістикою.

Список літератури

- 1.Цыганенка АЯ, редактор. Історія Харківського державного медичного університету (1805-2005). Харків: Контраст; 2005. 752 с.
- 2.Цимбал МЛ. Роль М.С. Бокаріуса у становленні вітчизняної криміналістики і судової експертизи. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2004;4:74-80.
- 3.Цыганенко АЯ, Шупик ЮП, Ольховский ВА. Достижения кафедры судебной медицины Харьковского государственного медицинского университета: к 200-летию основания. В: Ольховский ВО, редактор. Материали міжнар. наук.-практ. конф. судових медиків та криміналістів, присвяч. 200-річчю кафедри судової медицини та основ права Харківського державного медичного університету Актуальні питання та перспективи розвитку судової медицини та криміналістики; 2005 Вер 14-16; Харків. Харків: Гриф; 2005, с. 5-13.
- 4.Лисовий ВМ, Тацій ВЯ, Стахис ВВ, Ольховський ВО, Шепітько ВЮ, Цимбал МЛ. Дві Харківські наукові школи в життєвій долі професорів Бокаріусів. В: Лисовий ВМ, редактор. Материали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяч. 140-річчю з дня народження проф. М.С. Бокаріуса та 110-річчю з дня народження проф. М.М. Бокаріуса (Бокаріусовські читання) Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу; 2009 Вер 10-11; Харків. Харків: Оберіг; 2009, с. 5-7.
- 5.Лесовой ВН, Ольховский ВА, Бондаренко ВВ. Значение работ заслуженного профессора Н.С. Бокариуса в контексте развития отечественной судебной медицины начала XX века. Теория та практика судової експертизи і криміналістики. 2009;9:574-84.
- 6.Лесовой ВН, Клюев ВА, Ольховский ВА, Губин НВ. Личность заслуженного профессора Н.С. Бокариуса в отзывах его зарубежных современников. Теория та практика судової експертизи і криміналістики. 2016;16:421-7.

References

- 1.Tsyhanenka AY, editor. Istoriiia Kharkivs'koho derzhavnoho medychnoho universytetu (1805-2005) [History of Kharkiv State Medical University (1805-2005)]. Kharkiv: Kontrast; 2005. 752 p. (in Ukrainian).
- 2.Tsymbal ML. Rol' M.S. Bokariusa u stanovlenni vitchyznanoi kryminalistyky i sudovoi ekspertyzy [The role of MS Bokarius in the development of domestic criminology and forensic examination]. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. 2004;4:74-80. (in Ukrainian).
- 3.Tsyganenko AY, Shupik YuP, Ol'khovskiy VA. Dostizheniya kafedry sudebnoy meditsyny Khar'kovskogo gosudarstvennoho meditsinskogo universiteta: k 200-letiyu osnovaniya [Achievements of the Department of Forensic Medicine of Kharkov State Medical University: the 200th anniversary of its foundation]. V: Ol'khov's'kyi VO, redaktor. Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. sudovykh medykyv ta kryminalistyv, prysviach. 200-richchiu kafedry sudovoi medytsyny ta osnov prava Kharkivs'koho derzhavnoho medychnoho universytetu Aktual'ni pytannia ta perspektyvy rozvytku sudovoi medytsyny ta kryminalistyky; 2005 Ver 14-16; Kharkiv. Kharkiv: Hryf; 2005, p. 5-13. (in Russian).
- 4.Lisovyi VM, Tatsii VJa, Stashys VV, Ol'khov's'kyi VO, Shepit'ko VYu, Tsymbal ML. Dvi Kharkivs'ki naukovi shkoly v zhyttivii doli profesoriv Bokariusiv [Two Kharkiv scientific schools in the life of Professors Bokarius]. V: Lisovyi VM, redaktor. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-richchiu z dnia narodzhennia prof. M.S. Bokariusa ta 110-richchiu z dnia narodzhennia prof. M.M. Bokariusa (Bokariusov's'ki chytannia) Vprovadzhennia sучasnykh naukovykh dosiahnen' v sudovu ekspertyzu; 2009 Ver 10-11; Kharkiv. Kharkiv: Oberih; 2009, p. 5-7. (in Ukrainian).
- 5.Lesovoy VN, Ol'khovskiy VA, Bondarenko VV. Znachenie robot zasluzhennogo professora N.S. Bokariusa v kontekste razvitiya otechestvennoy sudebnoy meditsyny nachala XX veka [The value of the works of Honored Professor NS Bokarius in the context of the development of domestic forensic medicine of the early XX century]. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. 2009;9:574-84. (in Russian).
- 6.Lisovyi VM, Kliuiev OM, Olkhovskiy VO, Hubin NV. Lichnost' zasluzhennogo profesora N.S. Bokariusa v otzyvakh ego zarubezhnykh sovremennikov [Personality of honored professor N.S. Bokarius in reviews of his foreign contemporaries]. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. 2016;16:421-7. (in Russian).

Відомості про авторів:

Лисовий В. М. - доктор медичних наук, професор, член-кореспондент НАМН України, заслужений лікар України, ректор Харківського національного медичного університету
Ольховський В.О. - доктор медичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інтегративної антропології, завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету
Кравченко Ю. М. - начальник Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи, лікар судово-медичний експерт вищої кваліфікаційної категорії
Бондаренко В.В. - кандидат медичних наук, доцент кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету

Сведения об авторах:

Лисовий В. Н. - доктор медицинских наук, профессор, член-корреспондент НАМН Украины, заслуженный врач Украины, ректор Харьковского национального медицинского университета
Ольховский В.А. - доктор медицинских наук, профессор, член-корреспондент Международной академии интегративной антропологии, заведующий кафедрой судебной медицины, медицинского права им. Засл. проф. М.С. Бокариуса Харьковского национального медицинского университета
Кравченко Ю.Н. - начальник Харьковского областного бюро судебно-медицинской экспертизы, врач судебно-медицинский эксперт высшей квалификационной категории

Бондаренко В. В. - кандидат медицинских наук, доцент кафедры судебной медицины, медицинского права им. Засл. проф. М.С. Бокариуса Харьковского национального медицинского университета

Information about the authors:

Lisovyi Vladimir Nikolaevich - Doctor of Medical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, Honored Doctor of Ukraine, rector of the Kharkiv National Medical University

Ol'khovsky Vasily Alekseyevich - Doctor of Medical Sciences, Professor, Corresponding Member of the International Academy of Integrative Anthropology, Head of the Department of Forensic Medicine, Medical Jurisprudence named after Emeritus professor M.S. Bokarius of Kharkiv National Medical University

Kravchenko Yuriy Nikolaevich - Head of the Kharkiv Regional Bureau of Forensic Medical Examination, Doctor Forensic Medical Expert of the highest qualification category

Bondarenko Vladislav Viktorovich - Ph.D., Associate Professor of the Department of Forensic Medicine, Medical Jurisprudence named after Emeritus professor M.S. Bokarius of Kharkiv National Medical University

Стаття надійшла до редакції 2.04.2019

Рецензент – проф. О.Я. Ванчуляк

© В.М. Лісовий, В.О. Ольховський, Ю.М. Кравченко, В.В. Бондаренко, 2019

—————